

Bojan Vranić*

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Političke ideologije i moć kod Majkla Fridena: da li ideologije ukidaju suštinski sporne pojmove? **

Apstrakt

Tekst analizira tezu Majkl Fridena da suštinski sporni pojmovi, kada su u polju ideologije, postaju izvan-sporni. Fridenova teza jeste da su ideologije most između determinisanosti značenja pojmova i njihove neodređenosti. Proces izvan-sporenja, kojim se pojmovi vraćaju u okvire determinisanosti, Friden vezuje za pojam moći, odnosno, daje argument u prilog teze da onaj ko poseduje moć ima sposobnost da učini pojmove izvan-spornim. U prvom delu rada, analizira se odnos ideologija i suštinski spornih pojmova. U drugom delu rada, autor ispituje uslove pod kojima pojam moći nije suštinski sporan. Autor daje argument da iako ideologije pružaju određene mogućnosti za izvan-spornost, sam pojam moći nema mogućnost da čini druge pojmove izvan-spornim.

Ključne reči:

ideologije, Majkl Friden, moć, suštinski sporni pojmovi, izvan-sporni pojmovi.

* Email: bojan.vranic@fpn.bg.ac.rs

** Tekst je nastao u okviru rada na projektu „Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu“ (179076) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

U knjizi *The Political Theory of Political Thinking (PTPT)*, Majkl Friden (Michael Freeden) izneo je tezu da se suštinski sporni pojmovi mogu postati izvan-sporni (*decontested*) pomoću ideje rangiranja.¹ Izvan-spornost² je karakteristika pojmova suprotna suštinski spornim pojmovima. Preciznije, Fridenova ideja je da pojmovi čija je upotreba u određenom kulturnom i istorijskom kontekstu postala suštinski sporna, pod određenim uslovima mogu da se izmeste van takvog spora: „Izvan-spornost je pokušaj da se kontrolišu ekvivokalna i kontingentna značenja tako što se posmatra kao konstanta... datih pojmova (autoritet, suverenost, vladavina, hegemonija, legitimnost, poraz, prava – B.V).“³ Radi se razradi teze koju je Friden izneo pre skoro dve decenije u poznatoj knjizi *Political Ideologies (PI)*. Naime, Friden u *PI* iznosi tezu da su politički pojmovi suštinski sporni, ali da kada se nađu u polju ideologija, pojmovi postaju izvan-sporni.⁴ Osnova argumenta je sledeća: ideologije su polja delanja, u kojima politički akteri donose političke odluke o značenju pojma; takvim odlukama se odbacuju rivalske koncepcije pojma kao sporedne ili nekoherentne sa ideološkim postulatima, što čini pojmovno jezgro ideologije izvan-spornim; mehanizam kojim se odluke vezuju za izvan-sporne pojmove jeste rangiranje kao koncepcija moći.

Sama ideja rangiranja bila bi puka trivijalnost da nije načina na koji Friden predlaže da se rangiranje vrši. Naime, još je Gali (Gallie) primetio da se rivalska vrednovanja pojma takmiče oko toga koje će privući veći deo „publike“, odnosno koje će značenje pojma biti dominantno.⁵ Friden radikalizuje Galijevu ideju takmičenja, time što uvodi pojam moći kao osnovni mehani-

¹ Michael Freeden, *The Political Theory of Political Thinking*, Oxford University Press, Oxford, 2015, p. 134.

² Zahvalan sam Nenadu Kecmanoviću što mi je dao ideju kako da prevedem termin „decontested.“ Problem potiče iz već nepreciznog prevoda sintagme „essentially contested concepts“ koji se kod nas ustalio kao suštinski sporni pojmovi. Budući da su „decontested concepts“ suprotnost od suštinski spornih pojmova, bukvalni prevod bi glasio „suštinski nesporni pojmovi.“ Takav prevod ne bi odgovarao duhu ideje suštinske spornosti, budući da ne bi uhvatio procesni sled: pojmovi su najpre bili sporni, pa su onda postali izvan-sporni. Nespornost implicira na odsustvo bilo kakvog spora. Nenad Kecmanović mi je svojim savetima pomogao da uvidim da sintagma „izvan-sporni pojmovi“ valjano prevodi ideju o „decontested concepts.“ Sam termin „izvan-spornost“ je tehnički, i nema značenje van konteksta rasprave o suštinski spornim pojmovima.

³ Michael Freeden, *The Political Theory of Political Thinking*, o.c., p. 23.

⁴ Michael Freeden, *Political Ideologies*, Oxford University Press, Oxford, 2006, p. 76.

⁵ W. B. Gallie, „Essentially Contested Concepts“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 56, p. 170.

zam donošenja odluka i sredstvo rangiranja.⁶ Problem koji se *prima facie* javlja može se sažeti u sledeće pitanje: Ako je moć politički pojam, a svi politički pojmovi su suštinski sporni, da li je pokušaj izvan-spornosti pojma osuđen na infinitivni regres spornosti? Problem bi se mogao izbeći ukoliko bi se dokazalo da pojam moći nije suštinski sporan. Cilj mog rada je dvostruk. Prvo, da li je i pod kojim uslovima moć izuzeta iz suštinske spornosti, odnosno po definiciji izvan-sporna? Time bih ujedno ispitao konzistentnost Fridenove teze. Drugo, čak i ako se pokaže da moć nije suštinski sporan pojam da ideologije i dalje nemaju funkciju izvan-spornosti koju im Friden pripisuje.

IDEOLOŠKA POLJA I MOĆ RANGIRANJA

Friden je u *PI* izgradio teoriju ideologija koristeći se morfologijom političkih pojmova. Pod morfologijom pojma, Friden podrazumeva konceptualnu analizu pomoću koje teoretičar ideologija može prepoznati strukturalne elemente pojma i spoznati veze koje tvore pojam u njegovom upotrebnom obliku.⁷ Ova konceptualna analiza sastoji se od identifikovanja logičkih i kvazi kontingentnih delova pojma, o čemu će biti reči u nastavku ovog rada. Friden smatra da su ideologije politička polja u kojima pojmovi dobijaju svoja politička značenja.⁸ Međutim, množina termina „ideologija“ ukazuje na to da ne postoji samo jedno polje ideologije u kojem pojam dobija svoje upotrebno značenje. Dalje, ideološka polja se mogu međusobno preklapati, u borbi za nametanje dominantnog značenja pojma. Iz tog razloga, Friden usvaja Galijevu tezu da su politički pojmovi suštinski sporni.

Teza o suštinski spornim pojmovima prvi put se pojavljuje u tekstu V. B. Galija 1956. godine. Gali je tvrdio da pojmovi iz domena politike, estetike, i filozofije istorije i religije ostaju zauvek u sferi rasprava oko njihovog značenja, ma koliko argumenti neke strane u raspravi bili validni.⁹ Posledica Galijevog gledišta jeste postuliranje stanja „beskrajnih rasprava“ u političkoj filozofiji oko značenja pojmova, i prihvatanje činjenice da dominantno značenje pojma nije ujedno i konkluzivno.¹⁰ Takva teza je u nešto blažem obliku već bila prisutna u radovima oksfordskih pluralista, posebno Isaije Berlina (Isaiah

⁶ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., p. 77.

⁷ *Ibidem*, p. 48.

⁸ *Ibidem*, p. 67.

⁹ W. B. Gallie, „Essentially Contested Concepts“, o. c., p. 168.

¹⁰ Više o tome videti: Gerald Gaus, *Political Concepts and Political Theories*, Westview Press, 2000, pp. 26–32.

Berlin) i Bernarda Viliijamsa (Bernard Williams).¹¹ Međutim, dok su pluralisti tvrdili da je osnovna karakteristika političkih pojmova njihova nesamerljivost, Galijeva teza je išla korak dalje: ne samo što su pojmovi međusobno nesamerljivi, već su nesamerljiva i nijansirana značenja pojma koje se stiču njihovom upotrebom.

Značenje koje nastaje upotrebom pojma jeste ono koje je prema Galiju suštinski sporno, dok sam pojam, uzet u čisto strukturalnom smislu, ostaje izuzet od suštinske spornosti.¹² Friden smatra da je vezivanje suštinske spornosti jedino za ocene i vrednosti previše usko viđenje koje zanemaruje tri važna slučaja.¹³ Prvo, Friden ističe da nisu samo vrednosti sporne, već treba uzeti u obzir i ono što je ne-vredno (unvalued). To će reći da se suštinska spornost odnosi kako na vrednosne, tako i na sudove čija je osnova racionalna (podložna opravdanju). Friden to precizira u *PTPT*, ističući višak izbora među suprotstavljenim značenjima kao karakteristiku suštinski spornih pojmova.¹⁴ Drugo, nisu jedino izbori sporni, već i ono izabrano, bilo da je ono imalo ili steklo status činjenice (brute facts).¹⁵ Friden smatra da su socijalne i političke činjenice uvek proizvod istorijskog i kulturnog konsenzusa, što slabi njihovu determinisanu prirodu. Treće i najveće ograđivanje u odnosu na Galija, Friden čini sa tezom da i sama struktura pojma može biti sporna. Friden objašnjava da to sledi iz specifične topografije pojma koja uključuje brojne komponente od kojih su mnoge neodređene.¹⁶ Da bi se nadomestila neodređenost, topografija pojma se dopunjuje dokučivim (ascertainable) empirijskim sadržajem, koji topografiju čini upotrebljivom u praksi.¹⁷ Dokučivi empirijski

¹¹ Andrew Mason, *Explaining Political Disagreement*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 49.

¹² Tu tezu sam detaljno analizirao na drugom mestu: Bojan Vranić, "Why Politics is not Essentially Contested?", *CEU Political Science Journal*, Vol. 9, No. 1–2.

¹³ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., pp. 55–56.

¹⁴ Michael Freeden, *The Political Theory of Political Thinking*, o. c., p. 164.

¹⁵ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., p. 55.

¹⁶ Ibidem, p. 57.

¹⁷ Pokušaću da objasnim primerom empirijsku dokučivost. Zamislmo istraživača koji u amazonskoj prašumi sreće do tada neotkriveno pleme. Njegov zadatak je da razume načine na koje je organizovan svakodnevni život urođenika. Za to mu je potrebno da se kreće kroz selo i njegovu okolinu, što će dokumentovati mapom. Osnovu mape će činiti neki orijentiri: npr. koliba poglavice, totem, lovište itd. Mapa koja bi sadržala samo takve prazne opise, ne bi imala preteranu vrednost za istraživača, osim funkcije markera za snalaženje u prostoru. Stoga, on mora da doda određena značenja identifikovanim topografskim mestima i da uoči njihove veze, poput toga da svaki lovac, pre nego što se upusti u lov, mora da ostavi jedan

sadržaji dati su određenim socijalnim, kulturnim i istorijskim konstruktima, često egzogenim u odnosu na genealoško poreklo pojma, koji samu strukturu pojma čine suštinski spornom.¹⁸

Friden sumira svoje shvatanje suštinski spornih pojma na sledeći način: „Može se zaključiti da je spornost prisutna na dva nivoa: kroz očiglednu spornost vrednosnih sudova, koja koegzistira sa podjednako važnom spornošću većeg broja delova, koji su određeni da budu empirijski dokučivi elementi pojma.“¹⁹ Fridenova modifikovana teza o suštinski spornim pojmovima ima potporu u radu Vilijama Konolija. Prema Konoliju, suštinska spornost je posledica strukturalne konfiguracije političkih pojmova, koja se odlikuje tzv. klasterima.²⁰ To će reći da politički pojmovi svoje značenje dobijaju vezivanjem za određene koncepcije. Te koncepcije su date kroz druge pojmove ili kvazi pojmove. Klasteri se uočavaju u jezičkoj upotrebi korišćenjem rečice „kao“ između pojma i koncepcije: sloboda kao autonomija, pravda kao pravičnost, demokratija kao samouprava. Važna karakteristika pojmova je u njihovoj otvorenoj strukturi (mogućnosti da pomoću rečice „kao“ tvore smislene strukture). Takva struktura dozvoljava vezivanje koncepcija koje genealoški ne pripadaju tom pojmu, odnosno, da se koncepcije različitih pojmova preklapaju.

Analizirajući Konolijevo shvatanje, Friden zaključuje da se suštinska spornost javlja usled činjenice da koncepcije koje tvore klaster ne pripadaju samo jednom pojmu, već se mogu vezivati za različite pojmove čime dolazi do pre-

kamen svoje pračke kraj totema, da bi mu bogoliki totem pomogao u lovu. Iz toga istraživač može izvesti zaključak da je urođeničko pleme na nivou primitivne religije, tipične za lovačko-sakupljačka društva. To ne mora nužno biti i značenje koje urođenici pripisuju totemu, kao ni svojoj kulturi (naprotiv, oni mogu misliti da su na vrhuncu tehnoloških dostignuća) ali predstavlja empirijski dokučiv sadržaj za određene postupke koje urođenici praktikuju.

¹⁸ Uvođenjem ideje o „dokučivim empirijskim sadržajima“ Friden se preemptivno brani od napada da je njegova teorija ideologija opterećena radikalnim skepticizmom i relativizmom. Primedbu radikalnog skepticizma izneo je Džon Grej (John Gray) na račun Galijeve teze o suštinski spornim pojmovima, vezujući ih za „otvorenu strukturu empirijskih pojmova.“ Drugim rečima, „dokučivost“ je pokušaj rešenja problema skepticizma i relativizma u okviru teze o suštinskoj spornosti. Uporediti: John Gray, „On the Contestability of Social and Political Concepts“, *Political Theory*, Vol. 5, No. 3, pp. 340–341.

¹⁹ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., p. 59.

²⁰ William Connolly, „Essentially Contested Concepts“, In: Samuel Chambers and Terrell Carvel (eds.), *Democracy, Pluralism and Political Theory*, Routledge, New York, 2008, p. 260.

klapanja i spora u određivanju značenja.²¹ Važno je naglasiti da ova vezivanja nisu nasumična, već su proizvod *izbora* onih koji upotrebljavaju pojam. Po definiciji, izbor nije beskonačan, već limitiran alternativama. Sam čin izbora je, ipak, suštinski sporan. Demonstriraću ovo primerom: Konceptija samouprave može biti vezana za slobodu, kao i za demokratiju – s druge strane, demokratija i sloboda su nesamerljivi pojmovi. U takvom preklapanju klastera, koje remeti nesamerljivost pojma, nastaju suštinski sporni pojmovi. Friden to obrazlaže sledećim rečima: „Specifičnost političkog pojma nastaje iz kombinacije dva faktora: prisustva neizbrisivog dela, iako je taj deo nediferenciran a ne supstantivan; i iz ne-nasumične, čak i kada je krajnje varijabilna, zbirke dodatnih delova koje su pripisane tom ispraznom 'de facto' jezgru kroz limitiran broj prepoznatljivih obrazaca.“²²

Majkl Friden ide korak dalje od Konolija, time što tvrdi da najmanje u jednom kontekstu, preklapanje klastera ne mora nužno da vodi ka suštinski spornim pojmovima. Taj kontekst je *polje ideologija*. Već sam istakao da su za Fridena ideologije polja u kojima se otvaraju mogućnosti za mnogostruka značenja pojmova. S druge strane, pojmovi povratno utiču na strukturu ideologija, tako što ona postaje zavisna od njih: promenom pojma kao jezgra ideologije, menja se sama ideologija.²³ Ključna teza Fridenovog shvatanja ideologija i odnosa prema suštinski spornim pojmovima može se sumirati na sledeći način: Ideologije čine pojmove izvan-spornim time što „vrše konvergenciju“ mnogostrukih dodatnih delova pomoću „političke odluke, koja je osnovna izgradnje političkog identiteta.“²⁴

Kakav konceptualni mehanizam treba primeniti da bi pojmovi bili izvan-sporni? Da li je i taj konceptualni mehanizam suštinski sporan, ili se radi o meta-principu na koji se teza o suštinskoj spornosti ne može primeniti? U osnovi procesa izvan-spornosti pojma, prema Fridenu, leži *pojam moći*.²⁵ Pitanje od naročite važnosti za ovaj rad je: u kojoj meri se struktura pojma moći i struktura suštinski spornog pojma preklapaju, odnosno tvore relaciju u kojoj je moć strukturni dvojniki pojma, tako da može da zameni suštinski sporne delove, čineći ih van-spornim? Odgovor na ovo pitanje se može naći u Fridenovom argumentu povezanosti suštinski spornih pojmova sa društvenim i kulturnim kontekstom.

Da bih objasnio procese konvergirajućih višestrukih značenja pojma, moram se ukratko osvrnuti na Fridenov postupak morfološke analize pojma. Već

²¹ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., p. 61.

²² Ibidem, p. 65.

²³ Ibidem, p. 67.

²⁴ Ibidem, p. 77.

²⁵ Ibidem, p. 77.

sam naveo da se morfologija pojmova sastoji iz (1) neotklonjivih i (2) kvazi-kontingentnih delova.²⁶ Prema Fridenu, neotklonjivi delovi su strukturalni delovi pojma, koji tvore logičke relacije i zavisnosti, ali su lišeni bilo kakvog značenja. Otuda, pojam nikad nije svodljiv samo na strukturu. U jezičkoj upotrebi, ta struktura se javlja slično funkciji sintakse u govoru. S druge strane, kvazi kontingentni delovi su nosioci značenja, kojih ima mnogostruko više nego što struktura može da podnese. Međutim, u kontekstu ideologija, struktura pojma postaje fleksibilnija i samim tim može prihvatiti veći broj značenja od kojih neka idejno ili istorijski pripadaju drugim pojmovima. Kao primer može se uzeti pojam autoriteta, koji se u konzervativnom ideološkom polju može pridodati ne bi li se ojačao pojam slobode i opravdalo postojanje paternalističke države. Takva povezanost među pojmovima nije logičke, odnosno čisto strukturne prirode (naprotiv, često može biti i protivrečna, kao u fašizmu²⁷) već kulturne.²⁸

Redosled morfološke analize ideološkog polja može menjati smer, ali uvek sadrži uvek iste elemente: jezgro pojma, koncepcije pojma i socio-kulturna periferija koja utiče na vezivanje jezgra i koncepcije.²⁹ Periferiju treba shvatiti u doslovnom značenju: to su ona shvatanja političkog života koja „guraju“ svoja autentična viđenja značenja jezgra pojma, pokušavajući da ih učine izvan-spornim. Friden daje jasan primer „guranja“: u postkomunističkim društvima, pre pada Berlinskog zida, tržišna privredna predstavljala je periferno značenje pojma slobode radnika, da bi nakon tog događaja, posebno u tranzicionom periodu, postala centralno značenje borbe za slobodu građanina, te je slobodno tržište postalo izvan-sporni pojam zahvaljujući dominaciji neoliberalne ideologije.³⁰

Morfološkom analizom ideoloških polja se ukazuje da pojmovna pomeranja u značenju zavise od onoga ko ima moć u društvu da takvo pomeranje sprovede. Ideološka polja su naročito pogodna za izvan-sporenje pojma

²⁶ Ibidem, pp. 61–62.

²⁷ Džerald Gaus daje dobar primer kako u okviru fašizma opstaju kontradiktorna verovanja samo zahvaljujući nekim ekstra-logičkim stavovima (emotivnim, kulturnim): „Fašizmom su se, na izgled, simultano održavala verovanja da pojedinci treba da budu podređeni kolektivitetu i da su neki pojedinci superiorni i da treba da predvode i oblikuju kolektivitet. Na prvi pogled, ovo su nekonzistentna verovanja; ali ako su emotivno privlačna – recimo, masama koje žele da budu vođene ali i dalje žude za jednakošću – onda oba verovanja mogu biti važni delovi ideologije.“ Videti: Gerald Gaus, *Political Concepts and Political Theories*, o. c., p. 35.

²⁸ Michael Freeden, *Political Ideologies*, o. c., pp. 69–70.

²⁹ Ibidem, p. 81.

³⁰ Ibidem, 78.

usled delatne funkcije ideologija. U sledećem citatu može se videti Fridenova teza o odnosu moći, ideologija i izvan-spornosti: „Lako je shvatiti zašto mnogi teoretičari ideologije vezuju taj termin za moć, jer postupci izvan-spornosti, odlučivanja, zatvaranja alternativa, i izgradnje političkog identiteta jesu instanca delanja nosioca moći. Zbog toga što ideologije podrazumevaju jedinstveno delanje, one se vezuju za sferu organizacije; zato što podrazumevaju odlučivanje, vezuju se za kontrolu; i zato što podrazumevaju jezik, vezuju se za pokušaje da se za neodređenost veže izvesnost. Suprotstavljene ideologije su stoga borbe za društveno legitimna značenja političkih pojmova i održavanja sklopova koje formiraju, u pokušaju da se uspostave njihove 'ispravne' upotrebe.“³¹

Iz citata se jasno vidi da je Friden sveo pojam moći na mogućnost donošenja odluka. Međutim, u *PI* odnos upotrebe moći u kontekstu ideologija nije dalje objašnjen. S druge strane, u *PTPT*, Friden konkretizuje svoje shvatanje pojma moći time što ga vezuje za rangiranje kao donošenje odluka tamo gde postoji bogat izbor alternativa.³² Moć za Fridena jeste moć odabira značenja pojma, kao i ograničavanje mogućih alternativa: dok neke opcije mogu dobiti status opozicije, druge se jednostavno isključuju kao ekstremne u odnosu na dominantnu ideologiju. Friden eksplicitno navodi kako je njegov projekat protiv političke neutralnosti, kako u teoriji tako i u praksi: „Izražavanje preferencija, preporuka i afirmisanje normi su forme delegitimizacije bilo kakve pretenzije ka neutralnosti, čak i tamo gde se jezik neutralnosti koristi da bi distribuciju značaja, kao što se to zagovara pojedinim modelima liberalne političke filozofije.“³³ Drugim rečima, ljudi se u svakodnevnom životu opredeljuju za određene racionalne i emocionalne postupke, ali alternative nisu date neutralno, već dominantnom ideologijom. Dominacija jedne ideologije jeste garancija izvesnosti visokog stepena.

Kako u *PI* i u *PTPT* Friden naglašava da neodređenost pojma u krajnjoj instanci opstaje, s tim što ideologija svodi neodređenost na najmanju moguću meru. Najmanje dva problema se nameću sa takvim pokušajem. Prvi je taj da Friden pojmove smatra potencijalno suštinski spornim, a potencijalno izvan-spornim. Da ova teza ne bi dobila obrise cinizma, parafraziraću tvrdnju Brajana Berija (Brian Barry), koji je referirajući na Luksovo shvatanje moći (o čemu će više biti reči u sledećem delu rada), onaj ko ne shvata da je pojam je ili suštinski sporan ili to nije, te da nema srednje kategorije, očitno ne razu-

³¹ Ibidem, 77.

³² Michael Freeden, *The Political Theory of Political Thinking*, o. c., p. 134.

³³ Ibidem, 135.

me Galijevu tezu.³⁴ Drugim rečima, tvrditi da je pojam suštinski sporan znači pripisivati mu ekskluzivni atribut, koji isključuje mogućnost izvan-sporenja. Drugo, čini se da je Friden svestan teorijske nerešivosti problema suštinske spornosti, ali da makar u političkoj praksi (kao domenu ideologija) taj problem deluje rešivo. Međutim, šta kvalifikuje ideologije za funkciju ukidanja suštinske spornosti? Mogu navesti najmanje dve alternativne koje su možda i elegantnije za otklanjanje suštinske spornosti u praktičnoj upotrebi pojma. Prvi je vezan za ponašanje, odnosno za ulogu dispozicija u ponašanju. Kako je Rajl (Ryle) istakao, dispozicije ne zahtevaju teorijsku osnovu delanja, već predstavljaju primitivne pojmove koje ne treba dalje analizirati.³⁵ Druga alternativa se nadovezuje za ovu: zbog čega značenje pojma koje ljudi upotrebljavaju ne bismo objasnili političkom socijalizacijom, kao empirijski daleko pristupačnijim poljem?

Drugim rečima, suštinski sporni pojmovi nisu empirijski problem, već onaj koji se javlja na konceptualnom nivou. Na nivou empirijskih objašnjenja, suštinski sporni pojmovi nisu problem, te je samim tim Fridenova teza o ideološkim poljima svojevrsni pucanj u prazno. Psihološka, socio-kulturna i ideološka empirijska objašnjenja mogu imati podjednak uspeh u shvatanju ljudskog ponašanja, a da pri tom zanemare skoro u potpunosti da su pojmovi suštinski sporni. Ipak, ideološka polja možda mogu imati funkciju tvorenja izvan-spornih pojmova, ukoliko je taj proces ostvariv na konceptualnom nivou. Smatram da Fridenovo viđenje jeste hvale vredno i da zaslužuje da se ispita iz drugog ugla, odnosno potrebno je dodatno ispitati konceptualnu koherentnost ideje da pojam moći ima funkciju da pojmove čini izvan-spornim u ideološkom polju. Stoga ću u sledećem delu rada pokušati da analiziram pojam moći i funkciju upotrebe moći u rešavanju političkih sporova.

MOĆ, SPORNOST I SUŠTINSKI SPORNI POJMOVI

Teza koju želim da analiziram u ovom delu rada jeste ona po kojoj pojam moći ima attribute pomoću kojih može da tvori takve relacije sa suštinski spornim pojmovima, tako da ih te relacije čije izvan-spornim. Jedan od načina da to uradim jeste da analiziram Luksovu (Lukes) koncepciju tri dimenzije moći, budući da je ona primer u kojem dolazi do izražaja pojmovna analiza moći.

Luksova koncepcija moći je relevantna za Fridenovu tezu iz najmanje dva razloga. Prvi je krajnje očigledan, budući da Luks eksplicitno kaže da je

³⁴ Videti: John Gray, "On the Contestability of Social and Political Concepts", *o. c.*, p. 333.

³⁵ Videti: Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*, Rutledge, Abington, 2009, pp. 34–37.

moć suštinski sporan pojam.³⁶ Na prvi pogled, to može delovati kao stanovište suprotno Fridenovom. Međutim, Luks ističe da iako moć jeste suštinski sporan pojam, njegova koncepcija treće dimenzije moći je superiornija u odnosu na druge koncepcije.³⁷ Samim tim, treća dimenzija moći je izvan-sporna. Ukoliko se ta teza pokaže valjanom, onda treća dimenzija moći može imati funkciju koja je Fridenu potrebna. Drugi razlog za prihvatanje Luksove teze kao relevantne za Fridenov slučaj, leži u Luksovoj tvrdnji da treća dimenzija moći spada u oblast ideoloških istraživanja.³⁸

Luks tvrdi da je moć suštinski sporan pojam u onom smislu u kom je Gali smatra da su svi politički pojmovi suštinski sporni. Luks ide i dalje od Galija, smatrajući da on nije bio u pravu kada je tvrdio da su sve koncepcije podjednako relevantne u raspravi, te da nema racionalnog načina da se rasprava okonča.³⁹ Tu se Luks ograđuje od Galija na dva načina, od kojih je prvi taj što pravi gradaciju superiornosti koncepcija pojma moći, poredeći po tom kriterijum pluralističku, institucionalnu i koncepciju treće dimenzije moći. Svaka od ovih dimenzija nadograđuje prethodnu (pluralistička se oslanja na Veberovu (Weber) koncepciju moći), sve dok se ne pokaže da je treća dimenzija moći superiorna, ili makar dovoljna da učini pojam moći izvan-spornim. Drugo važno odstupanje u odnosu na Galija jeste što Luks eksplicitno navodi da nije moguće završiti raspravu o moći samo racionalnim argumentima.

Pojam moći, prema Luksu, praktično je neprimenjiv u slučajevima razmene argumenata, jer autonomno prihvatanje racionalnih ideja ne može se smatrati činom potčinjavanja nečijoj moći u standardnom smislu značenja pojma.⁴⁰ Shodno tome, može se zaključiti da se moć javlja uvek tamo gde se pored racionalnih u raspravu uvode i neki ekstraracionalni stavovi (poput vrednosnih, emotivnih i sl.). Za Luksa, posebno važna komponenta moći, koju drugi teoretičari često pokušavaju da svedu na motivaciju, jeste interes. Budući da svaki subjekt u sporu ima sopstveni interes, takva psihološka činjenica čini pojam moći vrednosno nesvodljivim i otuda suštinski spornim: „Štaviše, sklon sam da tvrdim da je pojam moći jedan od onih pojmova koji su neotklonjivo zavisni od vrednosti.“⁴¹

Izvan-spornost je dostižna ako se pojam moći shvati kao svojevrsna mikrija interesa onih koji imaju moć, onda kada lični interes generalizuju

³⁶ Stiven Luks, „Moć: jedno radikalno shvatanje“, *Nova srpska politička misao*, Vol. XIII, No. 1–4, str. 82.

³⁷ Ibidem, str. 81.

³⁸ Ibidem, str. 106.

³⁹ Ibidem, str. 82.

⁴⁰ Ibidem, str. 88.

⁴¹ Ibidem, str. 82.

kao opšti interes. Uspeh generalizacije jeste i empirijsko svedočanstvo nečije moći. Poznata je Luksova teza da oni koji su se pokorili nečijoj moći ne moraju čak ni biti svesni da su to učinili, kao posledica prikrivenih ličnih interesa moćnika. O toj tezi je već dovoljno rečeno u drugim radovima⁴², dok je za moju analizu važna karakteristika treće dimenzije moći po kojoj iako je sukob oko interesa inherentan svakoj borbi oko moći, do same borbe ne mora ni doći. Luksovim rečima: „Do tog isključivanja (potencijalnih pitanja oko moći – B. V.) može doći i bez stvarnog, opazljivog sukoba, koji je mogao biti uspešno izbegnut – mada i ovde ostaje prećutno pozivanje na potencijalni sukob. Ali, taj potencijal ne mora nikada biti aktualizovan. U ovakvim slučajevima možemo imati *latentni sukob*, koji se sastoji u protivrečnosti između interesa onih koji koriste moć i *pravih interesa* drugih koje oni isključaju. Ti drugi ne moraju biti ni svesni...”⁴³

Ukoliko se prihvati Luksova teza kao konceptualni preduslov, Fridenova upotreba pojma moći u ideološkom polju postaje značajno jasnija. Budući da se ideologijom pojedinačni interesi predstavljaju kao prihvatljivi većinu, koncepcija treće dimenzije moći značajno pojašnjava mehanizme kojima se takvi procesi odvijaju: „I sama po sebi ideologija je jedan od relativno samostalnih suptilnih oblika takve moći (trodimenzionalne – B. V.), a njen uspeh zavisi od toga koliko je ubjedljiva, koliko se prihvata i širi, koliko može da povede, pa i da zavede mase.”⁴⁴ Fridenovo shvatanje ideologije upravo istražuje sposobnosti pojma moći da društvene sporove oko pojmova učini izvan-spornim.

Da li je Luksov pojam moći zaista izvan-sporan? Odgovor na to pitanje zavisi od koherentnosti njegove teze po kojoj je sukob samo potencijalno stanje moći, ali ne mora nužno biti i aktualno. Takvu tezu detaljno je ispitao Andriju Mejson (Andrew Mason) u knjizi *Explaining Political Disagreement*. Nevolja je, međutim, što Mejson praktično odbacuje Luksovu tezu, odnosno smatra da ona mora da se revidira do neprepoznatljivosti.⁴⁵ Takvo odbacivanje čita se u Mejsonovom argumentu da su sve teze koje zagovaraju superiornost neke koncepcije nad ostalim, nekonzistentne sa tezom o suštinski spornim pojmovima.

Mejson, međutim, ne odbacuje ideju da neke koncepcije mogu biti bolje, efikasnije, ili da imaju veću normativnu snagu od rivalskih koncepcija. Ono za šta se Mejson zalaže jeste da čak i da se neka koncepcija pokaže kao superiornija od ostalih u raspravi, mora se uzeti u obzir da neki ljudi jednostavno

⁴² Videti: Nenad Kecmanović, „Nasilje i demokratija“, *Godišnjak FPN*, God. III, Br. 3.

⁴³ Stiven Luks, „Moć: jedno radikalno shvatanje“, o. c., str. 81.

⁴⁴ Nenad Kecmanović, *Elementi vladavine*, Čigoja štampa, Beograd, 2011, str. 131.

⁴⁵ Andrew Mason, *Explaining Political Disagreement*, o. c., p. 51.

odbijaju da ih prihvate kao takve.⁴⁶ Osnovna karakteristika suštinski spornih pojmova, kako to valjano podseća Mejson, jeste da oni koji odbijaju da prihvate superiorne koncepcije mogu imati savršeno racionalne stavove, ali da jednostavno greše u suđenju koja je koncepcija najbolja. Mejson zaključuje da teza o superiornim koncepcijama može biti konzistentna sa onom o suštinski spornim pojmovima tek sa uvođenjem mogućnosti greške u suđenju.⁴⁷

Potrebno je da se na ovom mestu osvrnem na Fridenovu tezu o rangiranju. Već sam istakao da je rangiranje mehanizam koji precizira na koji način oni koji poseduju moć koriste ideološka polja da bi pojam učinili izvan-spornim. Ako se rangiranje oslanja na Luksovu tezu o trodimenzionalnoj moći, onda postaje još jasnije kako se širi ideološka hegemonija. Mejsonov argument, međutim, pokazuje da, ma koliko neko imao moć u svojim rukama, odnosno, koliko god argumenti bili superiorni, neki pojedinci ili društvene grupe i dalje mogu odbijati da prihvate superiornu koncepciju, jer njihovo razumevanje te koncepcije poseduje inherentnu grešku. Činiti grešku, nije isto što i ne biti racionalan, već govoriti nešto što nije primenjivo ili relevantno za raspravu. Kada je to slučaj, radi se o sukobu vrednosti između onih koji zastupaju superiornu koncepciju i onih koji je odbacuju. Ukoliko se takav prozor ostavi otvorenim, a vrednosti su nesamerljive, pojam moći, čak i u totalitarnim ideološkim poljima, uz najistančaniji smisao za propagandu, ne može da ima onu funkciju koju mu Friden i Luks pripisuju.

Uvođenje ideje greške, ili pogrešnosti mišljenja u raspravu ide u prilog Fridenovoj tezi više nego što se to može činiti na prvi pogled. Karakteristika pogrešnog mišljenja jeste da je ono ispravljivo. Tu tezu detaljno je obrazložio Mil (Mill) u svom čuvenom traktatu *O slobodi*, posebno u delu o značaju slobode govora i mišljenja.⁴⁸ Poznato je da je Mil smatrao da je ljudska misao sklona grešci. I dalje od puke psihološke konstatacije, Mil primećuje značaj greške za istinito mišljenje, kao svojevrsnog polja u kome se testiraju istinita uverenja. Mišljenje je za Mila ispravljivo i to putem iskustva i diskusije, te zaključuje da „mora biti diskusije da bi se pokazalo *kako treba interpretirati* iskustvo.“⁴⁹ Uslov ispravlivosti mišljenja zadovoljen je jedino onda kada postoji sloboda mišljenja i govora, zaključuje Mil.⁵⁰ Važnije od toga za ovaj rad jeste Milov prvi i treći zaključak o važnosti slobode govora i mišljenja, prema kojima je vera u sop-

⁴⁶ Ibidem, p. 53.

⁴⁷ Ibidem, p. 55.

⁴⁸ J. S. Mill, *On Liberty*, The Liberal Arts Press, New York, 1956, p. 24.

⁴⁹ Ibidem, 25. Italik moj.

⁵⁰ Ibidem, 64.

stvenu nepogrešivost ekvivalentna držanju za predrasude: da bi se one izbegle, istina do koje držimo mora biti „strogo i iskreno osporavana.“⁵¹

Na prvi pogled, Milovo shvatanje slobode kao slobode govora i misli jeste superiorna koncepcija koja čini pojam slobode izvan-spornim. Otuda, čini se da Milova koncepcija slobode pobija Fridenovu ideju da pojam moći ima monopol nad funkcijom izvan-spornosti. Ipak, smatram da postoji izlaz iz takve situacije koji zahteva revidiranje Fridenove pozicije. Takvo revidiranje se sastoji u sledećem. Milova koncepcija slobode jeste koncepcija koju je on *rangirao* kao najvažniju, i time svrstao sebe u polje ideologije liberalizma. Iako joj dozvoljava mogućnost pogreške, Mil takođe svojoj koncepciji pripisuje moć (samo)ispravke. U kontekstu rasprava oko toga da li je Milova koncepcija slobode istinita ili lažna, ispravna ili pogrešna, domen te rasprave ne obuhvata pojam moći: rasprava o superiornoj koncepciji slobode jeste rasprava o slobodi, a ne moći. Dakle, ukoliko bi se pojam moći pozicionirao van rasprave, onda bi mogao da ima funkciju izvan-spornosti pojmova kao što to Friden želi da prikaže.

Konačno, takva upotreba pojma moći nije nekonzistentna sa tezom o suštinski spornim pojmovima. Na ovom mestu, korisno je ukazati na analitičku razliku suštinski spornih pojmova koju je izveo Endru Mejson, koji smatra da pojmovi mogu biti suštinski sporni (*essentially contested*) i sporljivi (*contestable*): „Galijeva teza se može izneti na sledeći način: neki društveni i politički pojmovi su suštinski sporljivi jer je njihova *priroda* takva da ostavlja mogućnosti za sporove, ali će biti suštinski sporni samo ako društveni i politički uslovi dozvole ljudima da ospore njihovu upotrebu.“⁵² Ideja o suštinski spornim pojmovima konzistentna je sa Fridenovom idejom o periferiji ideoloških polja u kojima dolazi do spora oko značenja pojmova između dominantnih i marginalnih koncepcija. Sporljivost je atribut pojma koji se javlja onda kada je jezgro pojma takvo da je pogodno za različite interpretacije. Takva pogodnost u domenu mogućeg, ali ne i nužnog i aktualizovanog.⁵³ Stoga, neki pojam može biti sporljiv, ali ne i suštinski sporan. Pojam moći je primer pojma čije jezgro jeste otvoreno za interpretacije, ali koji retko dolazi u kontekstualne okolnosti koji ga čine suštinski spornim, a da to nije praćeno većim radikalnim društvenim promenama. Ukoliko se prihvati takvo shvatanje pojma moći, Fridenova teza o ideološkim poljima u kojima se pomoću rangiranja pojmovi čine izvan-spornim jeste plauzibilna.

⁵¹ Ibidem, 64.

⁵² Andrew Mason, *Explaining Political Disagreement*, o. c., p. 58.

⁵³ Luks je dakle bio na dobrom putu da utvrdi prirodu pojma moći, ali je načinio konceptualnu grešku. Pojam moći je sporljiv, ali ne i suštinski sporan.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tri zaključka se mogu izvesti o funkciji ideologija u vezi sa izvan-spornim pojmovima. Prvo, Fridenova teza o ideološkim poljima se mora, slikovito rečeno, podeliti na ideološku komoru i pretkomoru. Ideološka komora je onaj konceptualni prostor u kojem vlada ideološka hegemonija, i u kojem pojmovi mogu biti suštinski sporljivi, što je njihovo intrinzično svojstvo. Pojam moći je izuzetno važan za održavanje takvog stanja, ali nema funkciju da čini pojmove izvan-spornim, jer bi takav postupak bio konceptualno trivijalan. Izuzetak su, možda, ideologije koje karakteriše populizam, koji ima tendenciju da izaziva krizne situacije, držeći društvo tik uz ideološku periferiju, a s ciljem da populistički lider ima legitimitet da konstantno upotrebljava moć. Ideološka pretkomora je na periferiji ideologije, i predstavlja konceptualni prostor u kojem se sporovi oko značenja pojmova zaista odvijaju. Pojam moći u tom konceptualnom prostoru ima potencijal da pod određenim uslovima čini neke pojmove izvan-spornim pomoću mehanizma rangiranja, propuštajući izvan-sporne pojmove u ideološku komoru.

Drugo, kada su u pitanju smene ideoloških sistema, izgleda da se one za Fridena odvijaju slično smenama Kunovih (Khun) paradigmi u naučnim teorijama – tek kada na sistemima nastanu pukotine i krene diskusija o njihovim osnovnim tezama, može se govoriti o smeni. Takvo shvatanje je konzervativno, jer ne dozvoljava ideju o evoluciji ideologija. Da je to prirodni proces, pokazuje primer marksizma, koji iako jeste doživeo slom krajem osamdesetih godina prošlog veka, značajno je evoluirao od prvobitne ideologije nastale u XIX veku. Važnije od toga jeste što Fridenova teorija može pokazati značajne deficite pri identifikovanju pojave kripto oblika ideologija kao mladica ili ostataka celovitih sistema ideologija, koje često prave konvergencije nespojivih ideologija. Dobar primer toga je konvergiranje socijalizma sa nacionalizmom tokom devedesetih u Srbiji.

Konačno, treći zaključak se odnosi na status pojma moći. Fridenova koncepcija moći je u značajnoj meri suštinski sporna. To možda i nije toliko slučaj u kontekstu ideologija, ali jeste u kontekstu politikologije i političke filozofije. Fridenova koncepcija pojma moći je konzistentna sa njegovom teorijom ideologija jedino ako se shvati kao meta-koncepcija. Problem koji se javlja jeste što su meta pojmovi lišeni vrednosti, što sam pojam moći čini amorfnim i vrednosno neutralnim. Takva koncepcija moći i dalje nije neutralna, ali jeste izvor velikih sporova u okviru politikologije i političke filozofije, posebno u vezi sa pitanjem vrednosne nesvodljivosti interesa. Teorija ideologije, kao zatvoreni konceptualni sistem za koji se Friden zalaže, zaista rešava problem suštinski spornih pojmova na trivijalan način, jer u takvim sistemima ni nema rasprave (iako mogućnosti ostaju otvorene). Pojam moći, s druge strane, ne može vršiti funkciju izvan-spornosti koju mu Friden pripisuje, budući da je suštinski sporan pojam.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Gallie, W. B., "Essentially Contested Concepts", *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 56, pp. 167–198.
- [2] Gaus, Gerald, *Political Concepts and Political Theories*, Westview Press, 2000.
- [3] Freedman, Michael, *Political Ideologies*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- [4] Freedman, Michael, *The Political Theory of Political Thinking*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- [5] Gray, John, "On the Contestability of Social and Political Concepts", *Political Theory*, Vol. 5, No. 3, pp. 331–348.
- [6] Mill, J. S., *On Liberty*, The Liberal Arts Press, New York, 1956.
- [7] Kecmanović, Nenad, *Elementi vladavine*, Čigoja štampa, Beograd, 2011.
- [8] Kecmanović, Nenad, „Nasilje i demokratija“, *Godišnjak FPN*, God. III, Br. 3, str. 43–54.
- [9] Luks, Stiven, „Moć: jedno radikalno shvatanje“, *Nova srpska politička misao*, Vol. XIII, No. 1–4, str. 69–110.
- [10] Mason, Andrew, *Explaining Political Disagreement*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- [11] Ryle, Gilbert, *The Concept of Mind*, Rutledge, Abington, 2009.
- [12] Vranić, Bojan, "Why Politics is not Essentially Contested?", *CEU Political Science Journal*, Vol. 9, No. 1–2, pp. 1–15.
- [13] Connolly, William, "Essentially Contested Concepts", In: Samuel Chambers and Terrell Carver (eds.), *Democracy, Pluralism and Political Theory*, Routledge, New York, 2008.

Bojan Vranić

MICHAEL FREEDEN'S VIEW ON POLITICAL IDEOLOGIES
AND POWER: DO IDEOLOGIES MAKE ESSENTIALLY
CONTESTED CONCEPTS DECONTESTED?

Abstract

This paper analyses Michael Freeden's thesis that essentially contested concepts become decontested in the field of ideology. Freeden claims that ideologies are the bridge between determinacy and indeterminacy of concepts. He relates decontested concepts to determinacy by introducing the concept of power, arguing that power wielders can make concepts decontested. The first part of this paper analyses the relationship between ideologies and essentially contested concepts. In the second part, the author questions the conditions of the decontested concept of power. The author argues that even if ideologies could serve as decontesting fields, the concept of power cannot make other concepts decontested.

Key words:

ideologies, Michael Freeden, power, essentially contested concepts, decontested concepts.